

MAGNETOFONSKI SNIMAK RAZGOVORA
JOVANOVIĆ RADMILE, IZ NIŠA OD
21 MAJA 1969 GODINE - U STANU
IMENOVANE.

INTERNIRANA U NEMAČKE LOGORE

PODACI ZA PREŽIVELU LOGORAŠICU- LOGORA
CRVENI KRST U NISU - HAPŠENU U TOKU DRU-
GOG SVETSKOG RATA, ZBOG AKTIVNOSTI NA
LINIJI NOB-a ZA PERIOD 1941 - 1944 GOD.

JOVANOVIĆ RADMILU

(39 stranica)

S A D R Ž A J:

- Biografski podaci
- Učešće u naprednom omladinskom pokretu pre rata
- Hapšenje od Gestapa novembra 1942 g.
- U logoru Crveni Krst od novembra 1942 do septembra 1943.
- Transportovanje za NEMAČKU - logor "Oferštrajnc" do oktobra 1944 g. kada se vratila u zemlju i nastavila sa aktivnim radom za NOP--.
- Na prvoj strani izjave i u nastavku na drugoj detaljan sadržaj materijala u izjavi.

Magnetofonski snimak
razgovora vodjenog sa
JOVANOVIĆ RADMILOM
preživelim logorašem
logora Crveni Krst
u Nišu

Razgovor vodio
NOŽICA BRANKO, u logoru
saradnik Naro-
dnog muzeja, Niš
daktiograf
Apostolović Genka

Dana 21. maja 1969 godine, vodjen je razgo-
vor sa drugaricom JOVANOVIĆ RADMILOM službenicom, rodjenom
17. aprila 1920 godine u Nišu, od oca SVETOZARA i majke
MARE rođjene PAVLOVIĆ. Udata za VOJISLAVA MILOSAVLJEVIĆA,
majka jednog deteta, sin SRETEN. Stalno nastanjena u Nišu
u ulici Dušana Kostića broj 7.

Pre rata je završavala gimnaziju i pripadala
najpre Radničkom pokretu. Čitava njezina porodica bila je
aktivna na polju Komunističke partije. Rat ju je zatekao
u Nišu, gde je nastavišla aktivno da radi, zbog čega je i
uhapšena novembra meseca 1942 godine, od strane Gestapoa i
odmah po hapšenju prebačena je u logoru na Crvenom Krstu.

U logoru je ostala do septembra 1943 godine,
kada je transportovana za Nemačku u logoru "Oferštrajnc",
gde je ostala do oktobra 1944 godine, kada se vratila u
zemlju i počela aktivno da radi.

Važniji momenti nalaze se na sledećim stra-
nicama:

Strana	2	Njeno hapšenje
Strana	3	Njen prvi utisak o logoru
Strana	7	Priča o ANETI ANDREJEVIĆ
Strana	8	Bekstvo ANETE ANDREJEVIĆ i NADE TOMIĆ iz logora
Strana	15	Sećanje na drugove logoraše
Strana	17	Streljanje drugarica iz sobe
Strana	20	Streljanje ANETE ANDREJEVIĆ
Strana	22	Opis događaja u logoru

- 1a -

Strana 25 Beravak u bolnici i događaji koji su se dešavali za to vreme

Strana 35 Interniranje za Nemačku žena iz logora

Pre rata završila sam gimnaziju i posle mature otišla sam sa roditeljima u Kraljevo gde smo živeli šest godina. Iz Kraljeva smo se vratili 1940 godine.

Već 1941 godine kao što znate izbio je rat. Pre nego što je bio rat sedeo sam i sa mnom, brat mi je od 1936 godine okejavac, a otac mi je poznat kao stari komunisti i prilikom izbijanja rata, naša kuća je bila kao komunistička kuća. Upravo bile su velike neprijatnosti, jer mi smo bili optuženi uvek nekim agentima.

Tako je sa prvom komunistima 1941 godine uhapšen i moj otac SVETOSAR JOVANOVIĆ. U logoru je ostao izvesno vreme gde se razbolio i prenet u bolnicu. U bolnici sam ga redovno poseđivala naravno u bolničarskoj sobi. Kasnije pušten je, ali ne sedam od kog meseca.

Neke vreme meseca 1942 godine, kada sam otišla kod tateke u Kantsu goste u selu Toponici, jednog dana sa ručkom pozvali su me dole. Dok sam ja istrčala kako sam bila u kućnoj haljini, goše su se popeli krovovi i još neki ljudi koje ja nisam znala i rekli su mi "Javi ti RADMILA JOVANOVIĆ - Da, ja sam. Rekli su - Podjite se nana. Pogledala sam ih i znala sam šta to znači, bila sam uhapšena.

Pošla sam u robu da se obučen. Razmišljala sam gde će da me vode, zašto sam uhapšena. To je bio kasnije sam saznala Nemački gestapovac KARL URGAR koji je ranije živio u Jugoslaviji. Šla sam dole sa njima, ispred samih vrata stajao je čip. U čipu sam sedela do nekog agenta, napred je sedeo RINKER i onako me gledao. Čip je prejurio pored bolnice u Toponici i onaj agent koji je sedeo do mene to je bio KARLO URGAR.

Zovem se RADMILA JOVANOVIĆ, rođena 1920 godine u Nišu, od oca SVETOZARA JOVANOVIĆA i majke MARE PAVLOVIĆ JOVANOVIĆ. Udata sam sa jednim sinom koji se zove SRETEN. Nastanjena sam u Nišu u ulici Dušana Kostića, radim u preduzeću "Srbijapromet" Niš kao službenik.

Pre rata završila sam gimnaziju i posle mature otišla sam sa roditeljima u Kraljevo gde smo živeli šest godina. Iz Kraljeva smo se vratili 1940 godine.

Već 1941 godine kao što znate izbio je rat. Pre nego što je bio rat sećam se i znam, brat mi je od 1936 godine Kojevac, a otac mi je poznat kao stari komunist i prilikom izbijanja rata, naša kuća je bila kao komunistička kuća. Naravno bile su velike neprijatnosti, jer mi smo bili opkoljeni uvek nekim agentima .

Tako je sa prvim komunistima 1941 godine uhapšen i moj otac SVETOZAR JOVANOVIĆ. U logoru je ostao izvesno vreme gde se razboleo i prenet u bolnicu. U bolnici sam ga redovno posećivala naravno u bolesničkoj sobi. Kasnije pušten je, ali ne sećam se kog meseca.

Novembra meseca 1942 godine, kada sam otišla kod teteke u ~~Kojevac~~ goste u selu Toponici, jednog dana za ručkom pozvali su me dole. Dok sam ja istrčala kako sam bila u kućnoj haljini, goře su se popeli Esesovci i još neki ljudi koje ja nisam znala i rekli su mi " Jesi ti RADMILA JOVANOVIĆ? -Da, ja sam. Rekli su -Podjite sa nama. Pogledala sam ih i znala sam šta to znači, bila sam uhapšena.

Pošla sam u sobu da se obučem. Razmišljala sam gde će da me vode, zašto sam uhapšena. To je bio kasnije sam saznala Nemački gestapovac KARL UNGAR koji je ranije živeo u Jugoslaviji. Sišla sam dole sa njima, ispred samih vrata stajao je đip. U đipu sam sedela do nekog agenta, napred je sedeo MINIKER i onako me gledao. Đip je projurio pored bolnice u Toponici i onaj agent koji je sedeo do mene to je bio KARLO UNGAR.

Uporno je gledao u mene. Ja sam u ruci držala torbicu i naravno razmišljala sam kuda me vode, dali u Bugarskog zatvoru, specijalnoj policiji ili u logoru. Nisam znala taj metod kojim idu.

On me je gledao i razmišlao šta ja imam u torbi. Onda je mislio ko zna ko sam ja. Kola su išla i okolnim putem ušli smo u logor. To je bio moj prvi ulazak u logor i nisam poznavala život u logoru. Nisam bila nimalo iznenadjena. Svuda su bili Nemci unutra.

Ulaskom u logor šta sam primetila. Ispred gde je bila neka česma bila je i staklena bašta. Tu je bio jedan red žice. Onda smo išli drugom stazom gde je bio drugi red žice i tu je bila straža. Zidana ograda je bila pozadi od betona, a napred je bila samo žica.

Odmah na ulasku postojala je jedna mala kancelarija kućica koja se onda zvala -varhe-, na nemačkom znači kancelarija. Uzeli su mi torbicu koju sam nosila, a mene su stavili noseu u zid, odnosno licem okrenuta u zid,

U torbici su bile moje lične stvari i ništa nisu našli. Imala sam mali prstenčić koji mi jebrat napravio u radionici, bio je od običnog metala sa inicijalima. Skinuli su mi i njega. Kako sam stajala okrenuta zidu, pretresli su me skroz i onda pustili su jednog ključara, dali je to bio Nemač ili naš nisam poznavala tada, odveo me gore u skupnu sobu.

To je bila sedmica na spratu, soba žena. Na vratima kada su me uveli, vrata su bila otvorena, šta sam videla? Soba je bila puna žena mlađih i starijih, devojčica, devojaka, starica.

Stala sam i posmatrala. Svi su me gledali. Nisam poznavala nikoga. Odjednom jedna mi je prišla u susret. To je bila NADA POMIĆ. NADA POMIĆ me je poznavala iz školskih klupa jer je bila moja školska drugarica.

Prišla mi je i rekla -Zašto su te uhapsili?
-Neznam, rekla sam ja. Ja i pri prvom susretu nisam znala kako je politički nastrojena. Podji ovamo, smestićemo se, ne brini, tu smo svi mi, rekla je. Spestili su me u jednom uglu.

Posmatrala sam. Na podu u jednoj velikoj prostranoj sobi, ogromnih zidova bio je tanak sloj slame ograđen daskama. Praznina je bila ograđena daskama, a na sredini je bila velika furuna. Pored dasaka, pored te ograde stajale su papuče naime svih zatvorenika.

Sedeli su sve okolo, čutljive. Gledale su nisu me poznavale, nisu znale koja sam. NADA mi je ponovo prišla i rekla -Ne brini ništa, mi smo ovde isto kao i ti. Posmatrala sam okolo sve. To je za mene bio jedan strašan trenutak.

Prvo što sam bila u neizvesnosti zašto sume uhapsili, a drugo u jednoj ovakoj sobi nisam shvatila da je to tako strašno.

Dani su prolazili dok sam seprivikla. U sobi samnom bile su drugarice kojese danas sećam NADA TOMIĆ, ANETA ANDREJEVIĆ, NANČE, JELISAVETA, MILA SAVIĆ, bile su neke iz Prokuplja puno drugarica kao RADA iz Kuršumlije, ZORA POPADIJA iz Prokuplja, onda kao tacce žene poznavala sam staru baku iz porodice JERINIĆ.

Još sam ih puno znala, ali sam im imena zaboravila. Bila je ANA iz Leskovca ćerka DESE ĐURIĆ pa je kasnije streljana. Kasnije sam još mnogo upoznala. Kasnije sam upoznala MIRU ĐORĐEVIĆ, JELU GLAVAŠKI i mnoge drugarice koje su kasnije nailazile.

Dani su prolazili u logoru dok sam se navikavala i upoznavala sa drugaricama. Red je bio u logoru takav, ustajanje je bilo ujutru u pet, onda ključar je dolazio, on je bio naš logoraš BORA iz Prokuplja, ne popravljam se u to vreme još su Jevreji bili u logoru. Pun je logor bio Jevreja,

i neprestano su ih dovodili. Bio je Jevrejin ĐURIKA. Ujutru nam je otvarao vrata i dole smo silazili na umivanje, a posle umivanja apel odnosno zbor, gde smo prebrojavani, a iza toga doručak.

Za doručak smo dobijali čaj, gorak čaj i parče hleba. U međuvremenu dok smo dobijali čaj, žene sa jedne strane kazana, a muškarci sa druge strane kazana. Inala sam prilike da posmatram drugove muškarce. Oni su bili dole u donjim sobama.

Logor je bio pun. Nešto partizana nešto ilegalaca, nešto i sumnjivih ljudi koje smo smatrali da su Dražićevci.

Nakon petnaest dana pozvali su me dole na saslušanje. Upalašila sam se, jer sam videla kako saslušavaju. Onda mi je prišla NADA TOMIĆ i rekla -Sve što te budu pitali, i ako jeste nemoj da priznaš, kaži neznam. To je bila parola neznam. Shvatila sam je jer sam i sama na to mislila.

Odveli su me dole u nemačkoj kancelariji. Sedela su dva Nemca i jedan stražar me je uveo. Ispred njih je bila gomila hartije. Pitali su me kako se zovem i jeđam li ja negde učestvovala, koga poznajem od ilegalaca. Ja sam na sve to ćutala i rekla neznam, a onda mi je Nemač recakao: -A vaša zvezda štanci po našoj zvezdi, vaša petokraka zvezda i udario me je dva puta po licu.

Nisam znala našta to cilja i onda mi je otvorio jednu hartiju i pokazao pismo, pismo pisano mojom rukom. To pismo pisala sam nekada bratu za vreme rata. Moj brat je morao ispred racije železničke radionice morao da beži za Nemačku. Ja sam se dopisivala sa njime, obavestavala sam ga o stanju, na specijalan način na koji smo se ja i on dogovorili, da bi znao šta je tačno u našoj zemlji ja sam mu pisala, naravno na naš način, u vezi nekih šifara, nekih međjurednih pisama.

To su Nemci uhvatili i medju ostalom u mome

pismu je pisalo -Dokle će ovako da bude, neznam možda će jednog dana i naša zvezda sreće da zasija. Na tu zvezdu sreće možda sam ja nešto mislila drugo, ne sećam se šta, uglavnom oni su se držali te zvezde i mislili su da mislim o partizanskoj zvezdi petokraci.

Ja sam se malo ponosila kada sam čula da su oni tako shvatili blesavo. Ja sam rekla -Ne nisu to moja pisma. -Kakonnisu? -Ne nisu, sećala sam se uvek NADINIH reči kada mi je rekla da ne priznam. Tukli su me. Ponovo su me tukli i podnosili su opet ono. -Ne nisu moja i ponovo su me tukli.

Onda su izvadili revolvere i stavili ih na sto jer su mislili da me zaplaše. Ali nije više ništa vređalo, oni su me i dalje tukli i gazili. Neznam kako je to bilo te su mi iščašili ruku. Ja sam imala ruku povredjenu od ranije. Ta ruka mi je bila kao iščašena, te i danas nosim posledice.

Kasnije neznam šta je bilo izbacili su me napolje. Našla sam se dole, ležala sam neznam koliko. Podigla sam se i doteturala sam se gore, neznam kako je to bilo otišla sam gore. Odmah su me pitale -Šta je bilo, šta si rekla - ništa. Zašto su te uhapsili - neznam. To je bilo moje saslušanje.

Dani su tekli u logoru, a ja sam posmatrala život okosebe. Logor je bio pun Jevreja, Jevrejki njihove žene, deca. Jednog dana su sve Jevrejke ošišali. One su vrištale, plakale. Sa decom su one imale posebnu sobu.

Bili su izvesni Jevreji koji su činili usluge Nemcima. Radili su vodovodne cevi, ili su servirali dole Nemcima ili na bilo koji način činili su usluge. Verovali su da će tako sebi oslobodjenje doneti.

Bio je BURIKA GROS iz porodice GROS. Otac mu je bio vodoinstalater, majka i sestra su mu bile u zatvor,

a i on je bio također. On je bio kao slobodnjak, išao je napolje. Dolazio je u našu sobu, često nas je težio i mi smo osatile da je to naš čovek.

U našoj sobi posle tog apela, odnosno posle večere, posle jednog sata zaključavali su sobu. Onda mora biti tišina. Svetla su gasili.

U logoru je bila ANA ćrka profesorke BOSE ĐURIĆ. ANA je čitala literaturu, čitala je Marksa, Engelsa, držala je političke časove.

Tu je bila ANETA ANDREJEVIĆ, drugarice iz Prokuplja, Zaječara. Iz Zaječara je bila DANICA, iz Prokuplja RADA i još mnoge. Slušale smo ANU.

Noći su tako prolazile, verovali smo u nešto, što je onda za ono vreme bilo tako dugo čekanje. Ona je bila dugo u samici, kada je uhapšena neznam, pre mene je uhapšena. Dok je bila u samici tukli su je i maltretirali, tako da su je, kako su mi drugarice pričale, na kraju kada su je sveli dole doneli kao gomilu mesa u ćebetu.

Bila je vrlo aktivna kod nas. Ona jedavala instrukcije mnogim drugaricama, poučje, upućivala ih u rad partije i bila je vrlo napredna i inteligentna žena. Ja sam se iznenadjivala njenom inteligentnošću.

O ANETI ANDREJEVIĆ bi mogla mnogo da pričam. To je stvarno jedno stvorenje o kome nebih mogla nikada da prestanem da pričam. Ona je imala šestnaest ili sedamnaest godina, bila je mala u pantalonama sa jednim ćemperom, kratko potšišana. Bila je ne lepa, moglo bi se reći ružna, ali njena inteligencija bila je nedostižna.

Nijedna u sobi nije joj bila ravna. Ono što je ANETA znala, ono što je ona mogla da kaže, to je malo koja mogla da kaže.

I NADA TOMIĆ jebila, ali manje. Povučena je bila kako da kažem. Malo se je isticala. ANETA ANDREJEVIĆ je toliko delovala narpčito na mlade devojkje. Sa njom je

bila često u društvu JELISAVETA. One su bile nerazdvojne. JELISAVETU smo zvali SAVČE. Bile su nerazdvojne jer su bile jednakih godina.

ANETA, kad god smo imali tako uveče svoje koncerte male, jer smo pevali partizanske pesme, ANETA nije imala sluha i nikada nije mogla da peva, ali uvek verovala u nešto, u nešto što će skoro da dodje.

Iz onog pričanja njegovog pričala nama je, da joj je otac radio sa Gestapovcima. Neznam kako se zvao. Da jedan brat nije čakodje dobar, a ona nije podnosila oca baš zbog toga.

Sećam se da je nekoliko puta razgovarala zvana u dvorište, kada joj je otac dolazio sa Gestapovcima dolazio i želeo daje vidi, ali ona nije htela da izadje. Od kuće je dobijala pakete. NADA TOMIĆ je takodje dobijala bogate pakete.

Svi koji su bili iz Niša oni su dobijali dobre pakete. Mi smo zbog taga napravili male kolektive, gde smo se skupljale sedam do osam drugarica u kolektiv, gde smo ubacile po dve u svakom kolektivu, da bi mogle da prehranjuju i ove druge koje nisu dobijale pakete.

U ovom kolektivu gde je bila NADA TOMIĆ, bila je ANETA ANDREJEVIĆ i još mnoge druge samo kažem da je bila ANETA ANDREJEVIĆ.

Medjutim petog decembra 1942 godine, bilo je veče. Posle apela koji je bio u sedam ili osam, posle večere koje smo primili, najednom je nastao jedan metež u sobi. U sobi je doleteo ĐURIKA i saopštio nam -Znate da je pobešla NADA TOMIĆ, DANICA iz Zaječara i MILKA PROTIC i sa njima tri muškarca, VIDAK, BRANKO i VLADA. Njih trojica presekli sužice i pobešli. ĐURIKA je odmah otišao a za njim je došao šef logora SENŠ TRIMENCA i rekao je -Šta znate o bekstvu? Ništa, stajale smo mirno i blede, jer smo znale šta nas čeka.

Da čovek sa nama... -Ko je dao tu inicijativu za bekstvo? -Ne znamo. -Bekstvo je poteklo iz vaše sobe, iz ženske sobe. Niko o tome nije znao. -Recite još jednom ili ćete biti sve streljane. Niko ništa nije znao. Mislim da stvarno niko nije ništa znao. -Dajete svog sina i dala ga je.

Tri puta je ponovio -Ne igrajte se životima, recite. Bićete ujutru svi streljani, a ima puno dole vaših drugova. Ništa niko nije znao i niko ništa nije rekao. Izašli su iz naše sobe. Zatvorili su. Mi smo bile sledejene. Nismo verovala da se stvarno tako nešto dogođilo.

U sobi nijedna žena nije znala o tome. Nijedna nije konsultovala sa NADOM i sa ĐANICOM. A kako su i zbog čega pobege niko nije znao. Znale smo šta nas čeka.

U sobi je bila moja drugarica MAŠA žena ŽILNIKA KONRADA. Ona jedovoedena iz bolnice sa malom bebom. Iz logora je odvedena u bolnicu da seporodi i posle ču je doveli iz bolnice.

Beba je bila mala možda od nepunih mesec dana. Sve smo bile radosne oko te bebe, kupali smo je, igrale sa snjom, a te večeri MAŠA je specijalno bila zabrinuta kao i mi. Mislili smo šta nas čeka.

Čim su otišli Nemci prediskutovali smo, za jeno pedeset ide, pa ništa idemo svi. Stvarno niko ništa nije znao. Nije prošle pola sata ponovo su ušli Nemci sa stražarima, šef gestapova, šef logora, sestra iz Crvenog krsta i jedan Nemac koji je srpski govorio.

-Znate li da za jednog ide pedeset. Sutra ćete možda sve da odete. Niko nije ništa rekao. Onda je prišla bolničarka žena i uzela je dete MAŠE. MAŠA je grčevito držala dete, a ovaj Nemac što govori srpski je rekao -Daj dete. Ona nije dala dete. Nastao je vrisak jedan MAŠIN jedan vrisak deteta.

To je bilo strašno nemoguće stanje. Mislim... rali su nas. Štaži naše da nas streljaju. Iste nas streljali.

da čovek sa slabim živcima danas to nebi mogao da izdrži. MAŠA je otimala dete, a Nemci su joj uzimali. Dete je vrištao. Onda je prišla NADA TOMIĆ MAŠI i rekla joj -MAŠA daj dete. Srbija je mnogo dala, daj ti tvog sina. I ona je rekla -Dajem svog sina i dala ga je.

Dete su odneli a nas su zatvorili. Te noći niko nije spavao. Čele noći razmišljali smo o tome. Svi idemo sutra. Čekali smo da svane. Gledali smo izlazak sunca i mislili šta posle toga dolazi. Kada svi odemo šta posle smrti dolazi. Ništa. Svi su otišli tamo i mi ćemo.

Pevali smo neke partizanske pesme, tako neke žalopojke šta čoveku dodje napamet naravno pred smrt. Ujutru je svitalo, sunce je izlazilo, a mi smo samo osluškivali kamione koji su s puta trebali da dodju, to je bio običaj za streljanje. Žvuk kamiona. Svaki kamion koji je prošao duž tog Beogradskog puta, činilo nam se da idu kamioni.

Došlo je šest sati, sedam niko nije dolazio po nas. U sedam sati ušli su Nemci, BURIKA. -Silazite dole. Sišle smo jedna za drugom. Išle smo ustroj, odnosno u red jedna za drugom pored logora u špaliru. Ispred česme pored logora bili su leševi DANICE, VIDAKA i BRANKA šofera. Ležali su mrtvi i krvavi.

Saznali smo da su prilikom bekstva uhvaćeni i odmah ubijeni. Mi smo prolazili pored njih i gledali ih. -Gledajte, vikali su i udarali su motkama kojima su bili naoružani. Citav jedan špalir motkama, kundacima, pendrecima i koja nije gledala dobila je pendrek .

Onda smo trčale oko logora tri puta u jednom velikom špaliru gde su nas tukli, neprestano tukli. I kad god smo prolazili pored njih morali smo da okrenemo glave da ih gledamo. -Svako će proći ovako ko isto učini, vikali su i dalje nas tukli.

Posle toga popeli smo se gore u sobu, oterali su nas. Znači neće da nas streljaju. Nisu nas streljali.

Koji će samda metod da bude o tome smo razmišljali. Metod je bio takav, kasnije smo videli, da su nas tri puta dnevno odvodili dole na batine kroz špalir. Hranu nismo dobijale sem vodu i parče tvrdog hleba od ovsa, sa osiljkama.

Bile smo zaključane po čitav dan. U sobama su bile kible. Bila je dežurna svakog dana po jedna drugarica i ujutru kada su nas vodile kroz špalir, ta drugarica morala je da nosi tu kiblu trčećim korakom kao i mi.

Svakog jutro je bio špalir, svako podne špalir, svako večer špalir, tri puta dnevno batine. Silazile smo ni mladje, dok su žene taoci sedele gore. Ali mladost je mladost, nisu ni one shavatile to.

Kad su nas vodili u kupatilima da se kupamo, mi smo tek onda mogle da vidimo šta je to bilo. Mi smo bile crne, po leđjima od pendreka. Noću nismo mogle da spavamo, nije se moglo da spava. Onda smo se setile kako da im dookočimo, jer je to bilo neprestano svakodnevno.

Kako smo imale svaka po neko jastuče ili ćebe, pokušavale smo da fatiramo, jer bolovi su bili neizdržljivi od pendreka i onih tojaga. Onda smo se fatirale i stavile na leđja jastučiće, na truhu takodje a peko toga haljina ili kaput.

Kada smo prolazile kroz špalir, manje smo osećale to. Ali jednog dana Nemci su to kao osetili i pozvali su nas dole ne kroz špalir nego na česmu koja je bila dugačka na četiri cevi da se umijemo. Naravno rekle smo samo gole možemo da idemo ne ni u haljinama, jer su se setili šta je.

Na brzini išle smo, jer nismo stigle da se fatiramo, a to je bilo to da nas tuku na česmi, ne kroz špalir nego na česmi.

Tako je bilo svakog dana tako čitavih petnaest dana. Za tih petnaest dana nismo dobijale hranu uopšte.

Naši sa strane nisu znali nušta, mislim na-
ši kod kuće. Hranu i namirnice su nam slali preko Crvenog
krsta, mislili su da nam šalju, međjutim to su Nemci uzi-
mali. Ništa od toga nismo dobijali.

Ni logorsku hranu nismo dobijali samo voda
i parče onog tvrdog hleba sa osiljkama. Creva su nam se sko-
ro bila slepila, ali to nije bilo ništa, jer mi smo čitav
dan ležale dole, ništa nismo radile, razmišljale smo, uo-
pšte o životu našem, o logoru, o mogućnostima u kojim žo-
vimo.

Jednog dana na dan Božića, Nemci su slavili
i to katolički Božić. Dole su se klale svinje, naravno za-
pljenjene. Pravile se švargle. Nas dole su sveli u šetnju.
Zna se šetnja je bila u krug. U kazanu gde su se pravile ko-
basice i švargle, nekoliko žena od gladi i od onog mirisa su
se onesvestile.

Posle petnaest dana kažem, to na njihov dan
praznika zaklali su jednu veliku svinju i skoro čitavu je
stavili u kazan sa kupusom. Doneli su gore u našu sobu da
jedemo. To je bio veliki kazan sa mnogo svinjskim mesom.
-Jedite! Ne nijedna nije prišla. Neko je stavio zabran da
nijedna ne dira.

Kako su doneli tako su izneli. Nakon bekstva
NADE TOMIĆ, MILKE i DANICE, doveli su njihove roditelje kao
taoce, NADINU mamu, DARU ANDREJEVIĆ, oca, brata i sestru
CVETANKU, SLOBODANA i oca LAZU. Svi su oni bili kao tao-
ci.

CVETANKA, njena sestra i mama bilesu u našoj
sobi. SLOBODAN i otac su bili u drugim sobama. U ono vreme
gladovanja tetka DARA je radile dole u kuhinji. CVETANKA je
radile u nemačkoj frizernici.

Kako smo mi gladovale, tetka DARA je koristi-
la priliku što je radila dole, čistila je nemačke kljukane
guske koje su slali sa Nemačku i tom prilikom krala je
iznuzticu od guskaka. Krila ih je u nedra i donosila gore

nama. I mi smo kako je furuna bila na sred sobe, mi smo u furunu palili vatru i topili onu mast od gusaka i na toj masti močili onaj tvrdi hleb. Tako je tetka DARA pomogla jednim delom da smo jele nešto.

Jednog dana kada je već popustilo stanje, ja lično sišla sam u klozet dole. Naravno trčećim korakom sa neprestano išla. Iz klozeta se moglo videti malo kroz žice do česme. Pogledala sam napolje preko prema slobodnom prostoru ka česmi i videla da jedan Nemački stražar vodi dve mlade seljančice, dve mlade devojke obučene u seljačko.

Zainteresovalo me onako koje su bile to. I kada su bile bliže kapiji, bliže žice ka ulazu u logor, videla sam NADU u seljačko i MILKU u seljačkim haljinama vezane. Brzo sam otčučala natrag u sobu i šapatom saopštila doveli su NADU i MILKU.

Svi smo se utišali. Niko ništa nije znao. Odjednom sve smo prebledele, uplašile smose. Zašto? Jer smo znale, da kadsa su uhvatili jednog od tih drugova iz Leskovca, prilikom saslušanja i tuče, on je provalio jednog druga iz kupatila.

Bojali smo zato što je drug koji je uhvaćen u Leskovcu VLADA? prilikom saslušanja i batina koje je dobio u nesvesti skoro provalio jednog druga koji je radio u kupatilu po imenu TOMA. Makar da o tome TOMA nije ništa znao što verujemo mi sve, on je takodje bio streljan zajedno sa njim.

Kada smo doznale da VLADA i MILKA su ponovo u logoru, ponovo uhvaćeni, mi smo pretpostavljale da će i one u momentima slabosti neku od nas da provale, i ako nijedna nije znala o njihovom bekstvu i da će neka od nas da ode, a koja nijedna nije znala.

Čutale smo. Najednom uletela je tetka DARA majka NADE TOMIĆ, ubacili su je u sobu. Iz frizernice eto je CVETANKA, sva uplakana, zagubjurila je glavu u jastuk i počela da plače. Izgleda da je i ona videla NADU

kroz prozor. I znala je zašto je plakala. Tetka DARA je došla pogledala nas okolo i rekla -Šta je deco, što čujete? Ništa. -Jeli će streljanje da bude, zašto ste uplašeni? -Ništa. Sedela je i razmišljala šta se dešava. -Jeli neko uhapšen? Ne.

Ona se je ona setila i rekla -Da nije moja NADA dovedena, sigurno je moja NADA. Ne nije, rekle smo. -Sigurno je moja NADA. Onda smo potvrdile jer nismo imali gde. CVETANKA je neprestano plakala, a ona je rekla ovako -Pa neka je, nemojte da se brinete, ona šta je radila to mora da doživi, ona je to sebi pripremila i zna šta je čeka.

Tetka DARA je bila mnogo jaka žena. NADU i MILKU zatvorili su, saslušavali su ih. Šta je bilo dalje neznamo. Iz samice dole u trpezariji su ih saslušavali zajedno.

U to vreme jedna drugarica po imen^u LUCI iz Kuršumlije. LUCI to su joj Nemci dali ime iz milošte inače se zvala LJUBICA. Ona je radila u nemačkim sobama. Videla je NADU i MILKU. Videla je kada su ih svodili i kada su ih uvodili. MILKA je podlegla batinama i malo kao da je poludela.

Prilikom odvođenja vodili su ih u dip. MILKA je nesvesno ušla, kao da nije znala šta se događa, a NADA je videla LJUBICU - LUCI i rekla -Pozdravi mi gore drugarice i neka mi oprostite. To je bio njihov rastanak i one su otišle.

Kada su ih odveli njihove roditelje su pustili. Po dovođenju NADE i MILKE, popeli su ih gore u samicu. Kasnije su ih svodili dole u trpezariju kao što sam rekla i LJUBICA - LUCI je primetila kada su prolazile, kada su ih odvodili dipom posle saslušanja, da je MILKA skoro u nesvesnom stanju ušla, kao da nije bila svesna, a dok se NADA okrenula i rekla joj -Pozdravi gore drugarice i reci neka mi oprostite. Nasmejala se NADA i odveli su ih, dipom na stre-

ljanje. LJUBICA odnosno LUCI kako su je zvali Nemci iz mi-
lošte, sa nama je transportovana, ali ne kao mi već odvoje-
no kao kućna pomoćnica u nekoj nemačkoj kući.

Kasnije posle rata videla sam je, udala se
za nekog udovca. Pričala mi je da je mnogo dobro prošla u
Nemačkoj. Od drugih sam saznala negativne stvari o njoj.

U logoru su bile sa mnom dve sestre iz Ku-
ršumlje DANICA NIKOLIĆ i ZAGA NIKOLIĆ. Zajedno su sa mnom
transportovane. Bila je i ZLATA LJUBENović. Toliko znam o
ZLATI da je ona dovedena iz bolnice, pre mene je uhapšena
i dovedena u bolnicu, a kasnije u logor. Ona je imala jedno
dobro držanje, samo nemam šta o njoj da kažem.

Ona je bila udata za ĐORĐA LJUBENovićA. Ka-
snije sam saznala da je on streljan. DANICA NIKOLIĆ je iz
Kuršumlje kao i LJUBICA i o njoj može više da kaže DANA
NIKOLIĆ, jer su one iz istog mesta. DANA je bila kasnije
uhapšena ali su se poznavale.

U logoru se kasnije pričalo kada su uhvatili
NADU i MILKU, da je ovaj drug VLADA koji je pobjegao u Lesko-
cu, pobjegao kući i kući su ga uhapsili i doveli ga. Dok
su NADA I MILKA otišle su do nekog sela ne sećam se koje
i takose pričalo doznala sam, da se odred vratio, jer je
u logoru bilo preko tristotine zatvorenika, među kojima
su bili većina partizani, ranjeni koje su doneli na nosila,
koji su možda nešto značili.

Bekstvo je neorganizovano, inicijativa nije
bila ni sa čije strane. To je bilo pretežno inicijativa NADE
i MILKE. Odred nije hteo da ih primi. Vratili su ih. One
nisu smele da se vrate, krile su se po selima, uzele su
seljačke haljine, krile su se po nekim kućama i doznalose
da je neki agent iz specijalne policije, kolko je nama tada
bilo poznato, tražio nekog drugog u tom selu, slučajno na-
išao na njih. One su se uplašile i naravno on i je uhapsio
neznajući koje su one.

Kasnije kada je došao u logor, on ih je i doveo u logor i tako su one uhvaćene. Dali je to tačno, ali se to tako pričalo u logoru.

Priča se u logoru da su priznali, kako je NADA u velikoj tegli pekmeza koje je dobila u paketu bio ubačen pištolj koji je poslužio za bekstvo, a doznalo se i to da je iz tiskarnice logorske uzeto makaze za sečenje žice i čebe iz nemačke sobe. Tako da su pored kupatila isečene žice, prebačeno čebe preko toga i tako su bežale.

U logoru je bio samom MILADORDEVIĆ, JELA GLAVAŠKI. MILA ĐORDEVIĆ je bila valjda ilegalni partiski radnik i JELA GLAVAŠKI. MILA ĐORDEVIĆ je bila muzički obrazovana.

Sećam se jednom bili su dovedeni Ruski avijatičari, koje su oborili valjda Nemci i uhvatili ih, njih četiri mladića. Zatvorili su ih u samice do naše samice. Da bi se dogovorili sa njime, mi smo više nas znale morzeovu abukku i kucanjem u zid mi smo se dogovarale sa njima.

Pričali su nam o Rusiji, o Moskvi i preko prozora uspeli smo da se dovikujemo, da šapatom ili pričom neke stvari doznamo. Od njih smo uzeli tekst -Himna tenki-stima- a melodiju nismo znali otkuda.

Kada su jednog dana doveli u logor Mađjarske cigane koji su imali svoje instrumente MILA ĐORDEVIĆ je iskoristila to da se upozna sa jednim ciganinom da bi dobila violinu. Dobila je violinu i uveče posle zatvaranje, ona je tiho svirala neku našu izmišljenu melodiju o tenki-stima.

Zatim smo ispevale pesmu o logoru i to je svirala. Nemci su to slušali bili su toliko glupi, možda im se to dopalo i sutra su slušali kako je bio lep koncert, mada smo mi čitave noći pevali isvirali partizanske pesme, a za njih je to bio koncerat.

To je bilo stvarno interesantno i za nas i za

njih, do dolaska onih Nemaca koji su znali i nemački i srpski koji su živeli u Vojvodini. Tu već nije se smelo ništa.

U proleće 1943 godine u logoru su doveli i Madjarske cigane. Smestili su ih dole u trinaestici ili u četrnaestici neznam tačno, mi nismo mogli da ih vidimo, samo smo doznali da imaju neke instrumente od kojih je MILA ĐORĐEVIĆ uzela violinu. Kasnije posle desetak dana su ih odveli neznam gde.

Logorska pesma bila je sa ovim tekstom:

-Logore ti si raj, a nekad ti dodje kraj, što pre, što pre, što pre, jer nije za čekanje. Kad u logor udješ, uspravan si ti, a kada se vraćaš moraš puziti. Posle ovoga dolazi refren -O logore ti si raj, a nekad ti dodje kraj, što pre, što pre, jer nije za čekanje. Ručak nam je divan, jelovnik bogat, kupus, pasulj, kupus, tako svaki dan. I opet refren, a dalje se ne sećam reči.

Pre bekstva NADE TOMIĆ u logoru žene nisu bile streljane. Žene su odvođene ili negde ili su puštane. Medjutim, posle bekstva NADE TOMIĆ, prilikom svakog incidenta koji se dogodio napolje, za ođmazdu iz logora išle su i žene, jedna, dve ili tri.

Medju prvim ženama koja je otišla bila je MAŠA, žena ŽILNIKA. MAŠA je otišla a za njom u nerednom streljanju otišla je ANA, ćerka BOSILJKE ĐURIĆ, inače student. Kada su ANU povelili sećam se, imala je oca koji je radio u gestapou. Zbog toga je njena majka bila razvedena i ANA je stradala. Ne samo što je ona stradala, već je stradala i njena mama koja je bila profesorka.

I da bi što gori bio njihov položaj, ona je bila u specijalnoj policiji, a ANA je bila u logoru. I kada su odveli ANU, njen odlazak je bio čudan. Kada su su je povelili kao isvakojoj rekli su -Ponesite sve sa sobom. Ona se momentalno zanela, ponela je sve svoje haljine u jednom koferu i otišla. Odveli su je na streljanje. Kasnije su videli njen

kofer pred kupatilom i njene haljine, gde je bilo napareno što su Nemci kasnije nosili za Nemačku.

Posle toga nakon dva tri dana dovedena je iz specijalne policije njena mama BOSILJKA ĐURIĆ. Čim je stigla u logor pitala je -Gde je moja ANA? Jer ona iz specijalne policije nije mogla da dozna da je ona streljana. Nismo smele da kažemo. -Znam da je streljana, znam zato su mene doveli.

Ona je bila savršen politički radnik, ta žena je bila oličenje jednog komuniste, kao nekad mati iz knjige Maksima Gorkog. Ona je noćima mogla da nam priča o Marksizmu, Lenjinizmu, o partiji, o radničkom pokretu, a to tako divno, to tako nežno, kao jedna plemenita žena profesorka, kao što je bila ona.

Želela je da što pre bude streljana, da ide za njenom ANOM. Desilo se i to da kada je videla šefa stražara dole u dvorište i molila ga -Molim vas, streljajte nas što pre. Naravno nije to moglo da bude po njenoj volji.

Jednog dana mi je rekla, a na sebi je imala jednu lepu haljinu i ja sam joj rekla -Teta BOSO ta haljina vam mnogo lepo stoji kao od čipke. Kazala mi je -RADICE, kada budem odvedjena na streljanje uzmi je, biće to tvoja haljina. I šta mislite jednog dana kada su je povelili, u onom trzaju kada je čovek pogleda, ona zna da je vode na streljanje. Ona sa čiviluka baca tu haljinu i baca mi je -Za uspomenu.

Ja sam kasnije doznala po izlasku iz logora o BOSILJKI ĐURIĆ da je živa. 1946 godine kadasu mene slali na doškoloavanje u Beogradu, krajem 1946 i početkom 1947 godine na doškoloavanje u Beograd, došao je jedan drug i rekao mi je -Pozdravila te je BOSA ĐURIĆ profesorka koja je bila sa tobom u zatvoru na Đermu je i ako hoćeš idi.

Ja sam se mnogo uplašila, ustuknulasam, jer sam znala da jestreljana, a samim tim sam znala i svi smo znali da su odmah iza toga tog dana kamionom doterali haljine streljanih sa Bubnja medju kojima je bila haljina u kojoj je ona bila odevena. Niko nije verovao da je ona živa.

Kasnije kada sam doznala da je živa, strah me bilo nisam išla više. Bojala sam se kao neke utvare, jer neznam kako bi je sreła posle. Njenu haljinu koju mi je ostavila u logoru nosila sam i sa njom sam odvedena iz logora.

U toj haljini sam se slikala pri polasku iz logora i imam tu sliku i danas. Posle oslobođenja doznala sam u Beogradu da živi na Đermu, da je živa. Kako i na koji način se izvukla neznam. Doznala sam posle o tome isto da je ona, kada su je odveli na streljanje i pre nego što su pucali, ona je imala živčani napad još u logoru i da je pala dole.

I kada su se kasnije rasturali jedan Nemački stražar odveo ju je sa strelišta u duševnu bolnicu i da je ona čitavo vreme bila u duševnoj bolnici u nekoj, nezna se u kojoj do kraja rata i posle rata tako ostala živa.

Posle toga na streljanje je povedena IVANKA IVANOVIĆ. Tog dana kada su je povelili zamenili su me malo sa njom, ali srećom Nemač je pogledao i reko -Ne nije rođena 1910, jer ja sam bila mlađja deset godina od nje i nju su odveli.

Na kraju je ostala partizanka kao aktivni radnik NOB-a, ANETA ANDREJEVIĆ. Ona je bila najmlađja. Saznala sam to da je šef logora stariji čovek nju štitio, zato što je bila mlada devojčica i kao poslednja morala je da ide na streljanje.

Jednog dana kada je došao red na nju, bilo je to pre podne oko devet sati, kao i obično kada treba da

uzmu neke iz sobe, zaključavali su nas. Samo što smo uzeli doručak, zaključali su poluge na vratima kao i uvek. Sve su stajale uplašeno i iščekivale kao da već smrt leži u sobi.

ANETA je sedela dole potpuno usamljena. Ona se u to vreme bila ostanila iz svih kolektiva. Potpuno usamljena sedela je u jednom uglu, na salveti je prostrla doručak i jela. Jela je tako mirno tako staloženo, čak i onda kada su se nemački koraci čuli kroz hodnik, kada su otvarali polugu na našim vratima i kada su ulazili u sobu.

Kada smo sve stajale mirno- ahtung- ona je još sedela. Kao da je bila svesna da je ona to na redu. Hrabra je bila. Uzeli su spisak i pročitali ANETA ANDREJEVIĆ. Ona je samo polako ustala, obrisala je ruke, ispravila haljinu ipošla. Na vratima se okrenula i rekla JELISAVETI sa kojom je bila dobra drugarica -SAVČE oprostimi isve drugarice i zbogom.

Vrata se još nisu zatvorila ona je zapevala - Pado silo i nepravdo, nada ona nije imala sluha, jer nikad nismo čuli da peva, nije umela da peva. Ona je nekim neobičnim glasom, tako nekim nadzemaljskim glasom zapevala i tako sa tom pesmom sišla dole.

Sećam se da su mi rekli, dole u kamionu da je rekla onim ljudima koji su bili sa njom, svi su digli pesnicu u znak pozdrava. Tako je ANETA otišla.

Pre njenog odlaska razgovarala sam sa njom, u oči tog dana, te večeri, bila je potpuno usamljena, dali se bila posvajala sa njima, uglavnom je bila usamljena.

Prišla sam joj i rekla -ANETA što si tako sama. Zašto ne pridješ nama, hajde našem kolektivu. -Meni niko ne treba. Zašto si tako kruta, nemoj tako vidiš da svi preživljavamo, nemoj da se ljutiš. -Ne meni niko ne treba. Ja znam šta radim, meni niko ne treba. Čak nijetrepela ni moje prisustvo iako sam je molila da pridje nama.

I šta je možda joj je neki instikt govorio, sutradan su je odveli.

Kasnije posle nekoliko dana doznale smo, kada su vratili njene haljine, da su njene cipele nadjene na onom strojištu kod nekih cigana i mnoge njene stvari. Posle toga posle njenog odvođenja, odvodili su stalno jednu po jednu i to od ovih aktivnih drugarica, sada redosled nemogu da znam, tako da je pala ideja u našoj sobi, da se izvučemo na bilo koji način, da idemo za Nemačku na rad, jer ovo je kuća smrti.

Kao taoci bili su porodica IGNJATOVIĆ, otac i majka. Onid su kasnije streljani i jedan i drugi. Iz Prokuplja jedna starica je kao taoc takodje streljana, njenog se imena ne sećam.

U sobama logoraša postojale su logorske novine. Pisale smo ih same na parčetu hartije, i onda te su novine kružile iz sobe u sobu, ko je imao nešto on je dopunjavao i to se dalje kretalo posobama. Svi smo čitali. Iznosio ih jeključar BORA inače bio je slobodnjak, a logoraš.

Posle odvođenja ĐURIKE i svih Jevreja iz logor, za ključara je u logor došao BORA iz Prokuplja. Toliko znam o njemu da je iz Prokuplja, transportovan je sa nama, kada su žene išle i muškarci takodje, ali gde je transportovan neznam, samo sam doznala da za vreme kada sam ja bila u Nemačku, da je i on bio. Kada se vratio neznam, gde danas živi neznam.

Sećam se jednog događaja o logorskom životu, to je bilo u leto 1943 godine, ili možda u ono vreme kada smo bile kažnjene i sedele po čitav dan. Sedele smo po čitavo vreme gore u sobu, naravno nama mladjim ženama bilo nam je po malo dosadno.

Jednom je jedna drugarica rekla -Znaš šta, skratimo vreme, daj da ti napravim frázuru. Hajde, rekla

sam ja. Uzela je jednu traku od fluora od starice IGNJATOVIC, koja je uvek nosila, ispepala je parče trake i napravila mi je fantastičnu frizuru sa velikom mašnom pozadi, sa loknama naravno na glavi.

Samo što je to završila, uleteo je u sobu mali gestapovac, esesovac, koji je posle bekstva NADE TOMIĆ jednako u logoru dežurao. Bio je poznat kao strašan cinik esesovac. Uleteo je u sobu i rekao -U šetnju dole. Nisam stigla da skinem onu traku. Sve smo izletele dole. Šef je bio u krugu, mali je stajao u sredinu, mi smo šetale sa rukama na leđima.

Neprestano je gledao u mene i već sam mišljala da nešto hoće, ispred mene išla je LJILJANA PROTIĆ i rekla je zvaćete. Pazi šta će sada s tobom. Nije prošlo malo, a on jerekao -JOVANOVIĆ koda. Došla sam ja. Vodio me u tiskarnicu. -Hajde uzmi neku motičicu koju hoćeš da kopaš malo.

Naravno uzela sam motičicu najmanju koja mi je bila zgodna. -A ne, kaže on, najn. Dao mi je jednu ogromnu koju sam jedva držala. Poveo me je da kopam one žice u snoplju žica ispod kule. Tu su bili snopovi žica, tu je bila trava i morala sam da kopam.

Naravno kopala sam tako ležerno i skoro ravnodušno, pošto sam se znojila jasam se naslonila na motiku, gledala sam onog malog, on je gledao mene i dalje sam kopala. Jednog momenta oznojila sam se, povukla sam traku stavila u đep i ponovo nastavila da kopam i opet se odmarala.

U to vreme on je oterao one gore u sobu. I kada je njemu dosadilo da me posmatra rekao je -Dosta, idemo gore u sobu. Ja sam pošla, ali nisam otišla u sobu, nego sam se natrag vratila. Rekao je -Šta hoćeš, naravno besnim glasom. -Pa nemogu ovako krvava. -Ajde u kupatilo. -Ali treba mi sapun, ali je on zaključan. On je zvao onda BORU, -BORO!

BORA me je odveo gore, odnosno otključao mi je, uzela sam peškir i sapun i otišla u kupatilo. U kupatilu sam se skoro zaboravila, kupala sam se negde oko čitav sat. Pevala sam, zabavljala sam se, a kada mi je dosadilo izašla sam i ponovo sam došla njemu. -Šta je, opet je on počeo da viče. -Pa nema ko da mi otključa.

Opet BORA me je odveo gore oključao mi i sve su se drugarice iznenadile, štoa sam toliko budalasta bila, da sam toliko zavitlavala ovog.

U našoj ženskoj sobi bilo pedeset do šesdeset žena. Mi smo išle svakog dana na rad, odnosno, dole obradljivale smo njihovu njivu iza logora. Tu je bila neka bara, koju su pretvorili u veštačko jezero, po kome su plovke i guske išle, koje su Nemci toville.

Pozadi smo radili na kukuruzu, paradajzu, koga su Nemci koristili. Okopavali smo, onda smo ga dubrili. Sećam se samo jednom, imala sam crvenu haljinu koju sam pozajmila od drugarica, neki BENC Nemač kasapin, koji je često dolazio u logor, gledao je šta radimo, kazao mi je - Ti crvena, ti bi me ranila, i onda bi me udarao pendrekom, -Ti crvena, ti dobro radila itd.

A jednog dana dok smo mi radile, zalevale baštu, radile gore u njivi, on je iz vazdušne puške gadjao žapce. Medjutim, on nije gadjao žapce, on je gadjao mene. U kom pravcu da sam bila on me je gadjao. Onda sam se sklanjala na jedno mesto, na drugo, na treće, krili su me, legla sam dole, ponovo me je gadjao. Verovatno je i njemu dosadilo i ništa mi nije naškodilo.

Dok smo radile u toj bašti, bilo je tu velikog paradajza, krupnog paradajza, naravno đubrenog, koga smo mi sami logoraši đubrili, bilo je šargarepe, bilo je kupusa, kukuruza. Mi smo koristile i nosile suv hleba iz logora i gledale smo kada se sakrijemo u kukuruz da uzmemo neki paradajz i jele smo. Makar koliko mi smo jele, jer smo

neznan. U logoru samnom bila je i **MILICA KALANOVIC** učite-
znale da gore nema toga, da smo željnije svega. Kako da im
ponesemo. Setili smo se kako da poneseimo onim drugaricama
koje su bile bolesne. Činimi se da sam nekako od svih dru-
garica ja bila najhrabrija i smelija nego ostale i onda šta
smo uradile.

Prilikom odlaska mi smo nosile kante za za-
levanje, a ja sam iskoristila priliku, i ponelasam dve ka-
nte iz sobe, one koje su imale poklopac. S njima smo zale-
vale, tako da kasnije kada se budemo vraćale, kada je apel
te kante moram da vratim natrag u sobu.

I to sam koristila, kad god smo polevale, ja
sam punila kante sa paradajzom, šargarepom i pune kante no-
sila kao prazne. Tako kada su nas prebrojavali, stajala sam
uvek u drugom redu stroja, jer prebrojavali su po broju i
onda pitaju -Te kante? One idu gore u sobu. Te kante sam
nosila gore i delila im, naravno one su bile srećene.

Bile su srećne jer su jele ono što smo mi
jele. Iz logora sam doznala da su mnoge logorašice pre
mog dolaska kao **ANETA**, **NADA** i mnoge druge odlazile van lo-
gora, ili kod lekara na opravku zuba ili sa stražom negde
na rad, gde neznan.

Na taj način one su uspele da proture mnoge
letke, brošure, štampu, da doznaju mnoge stvari i da unesu
u logor. I s pravljamsam rekla kada sam bila kažnjena da
kopam, ispred mene je išla **LJILJANA MARINKOVIĆ**, a ne **LJI-
LJANA PROTIC**, koja je kasnije posle rata živela u Zemunu.

Ona je bila posle mene uhapšena i transpo-
rtovana zajedno samnom za Nemačku. U logoru samnom je bila
MILICA PECARSKI, **KVANK POPADIJA ZORA**, i **DRAGA ŠILEČKIŽ** že-
na doktora **ŠILEČKOG**.

Kada smo transportovane za Nemačku u kara-
ntinu, one su isključene iz našeg transporta, bile su slo-
bpdne. Dok su nas vodili kroz špalir, one su bile slobo-
dne. Gde su otišle dalje neznan. I šta je bilo sa njima

neznam. U logoru samnom bila je i MOLJA KALANOVIĆ učiteljica iz Vlasotinca. Ona je uvek štrikala nemačke čarape. Njoj su Nemci donosili vunu i odredili joj vreme za koje treba da ištrika. Vrlo brzo je štrikala čarape.

Uvek je bila utučena. Kad god je ujutru ustala, uvek kaže -RADO sanjala sam te. Toga dana, kaže bilo je streljanje. Ona je ostala posle nas u logoru i streljana je kao poslednji logoraš.

Samnom je bila još VERA POPOVIĆ takodje učiteljica. Ona je bila veoma lepa žena i onaj mali zagledao se u nju i stalno je posmatrao i obećavao joj da će je osloboditi. Odnekuda je doznala da će biti oslobođena. I jednog dana u oči uskrasa povelili su je i rekli da ponese sve sa sobom i da ide kući.

Ona je pošla stvarno misleći da je vode i rekla je na polasku -Poslaću vam crvena jaja, ako budem živa. Međutim, nju je lično mali gestapovac svojim šipom i na putu za Leskovac streljao. O njemu smo saznali da je on imao pik na lepe žene, kako je VERA bila lepa doznale smo to, da je na putu za Leskovac on sam lično streljao. Vozio je svojim šipom i streljao je.

Negde u zimu ja sam se razbolela. Imala sam zapaljenje uha i kao takvu poslali su me u bolnicu u zatvoreničku sobu. U odelenju zatvorenika bila je neka VUKA iz specijalne policije sa devojčicom ZORICOM. Bila je GORČE profesorka iz akademije i bila je ROSA iz Leskovca jedna mlada devojka. One su bile sve zatvorenice iz specijalne policije.

VUKA je imala devojčicu. Često kada je bila poseta u bolnici, ta devojčica je u haljinici jedino mogla da izlazi iz sobe pošto je bila mala. Mi smo joj u haljinici sašivale pisma ili neke poruke da ponese našima i pokazivale smo joj kroz prozor čiji je auto, da može da uruči tome. Ona je u onoj gužvi kada poseta dolazi, ceduljicu

Ona su doneli haljinu da se obuku, dok su spremili odajnu listu iz bolnice MARIU je sve shvatio, igrao je.

gurala u ruke roditeljima. I tako su mnogi roditelji upoznavali sa mnogim podacima o svojim.

Jednog dana odnosno pre toga pitali smo je, GORČE je pričala da je ona Jevrejka, ali je VUKA to odbijala. VUKA je kod sebe imala nekak zlatan predmet, zlatan prsten i zlatan sat. Ona je to sebično čuvala. Kad god je ona izlazila kod lekara ili negde, mi smo koristili malu devojčicu koji su joj preci.

Devojčica je bila naivna i pričala je da su njena tetka i njen ujak bili čisti Jevreji i imali jevrejska imena i mi smo stvarno po tome zaključivali da je VUKA Jevrejka.

“edne večeri, MARIO je uletela u sobu, MARIO iz logora gestapovac kao kontrolor u našoj sobi. Išao je od kreveta do kreveta i pitao -Ti odakle si, ti odakle si. Kada je došao do VUKONOG kreveta, pošto je to bilo uveče ona je žela u krevetu sa devojčicom, on je najjednom skožio tako srčeno i zadovoljno -Dubist, tipiše Jude, viknuo je on. Rekla je svoje ime i rekla -Nisam ja Jevrejka, ja sam Srпкиnja.

-Najn, dubist tipiše Jude i naredio joj da odmah ustane. - Ne nisam ja. -Hajde ustani i podji samnom. -Ne mogu devojčica je bolesna ima neki ekeem. Ona je zbog devojčice bila bolesna, a oni su je skloniži tu da bi mogli iz policije da je izvade. VUKA je počela da se tresse, da plače -Ne nisam Jevrejka, devojčica je počela da se tresse.

Devojčica je imala drvene cipele i tetka VUKA je počela da je oblači i plakala je, drhtala je. Ona je devojčica rekla -Ksko ću mama sa ovim cipelama napolje. Tada je bio led i sneg, bila je zima. Ja ću da složim glavu na ledu, a onda je MARIO rekao -Ne na ledu, kuršum će da ti slobh glavu. Odveli su ih te večeri.

Dok su deneli haljine da se obuku, dok su spremili odelnu listu iz bolnice MARIO je sve skako, igrao je.

Bio je veoma zadovoljan, jer je našao Jevrejku. Odveo je u logor. Posle dugo, dugo vremena kada smo mi verovali da je VUKA Jevrejka kao poslednja Jevrejka streljana, da je mali na putu kao sadista streljao.

Jednog dana ponevo uvode devojčicu u sobu. Mi smo zablenule i pogledale i rekle -Šta je ZORICE, jeli mama još živa. -Jeste, mam je u logoru. -Pa šta rade sa vama? -Mama svakodnevno briše prozore i riba po ceo dan.

Pošto je bilo kratko vreme, došli su i natrag vratili devojčicu hitno. Dok sam pričala o VUKI i njenoj decojčici, na kraju kada su devojčicu vratili natrag zbog ekcema i jednog dana su je hitno pozvali da se vrati natrag u logor. Vratili su je i mi smo mislili da su je vratili samo zbog streljanja, da su možda gotove streljane.

Nije prošlo petnaest dana, možda dvadeset, jednog dana kada je bio jedan od stražara tako nabolji čovek, koji je poznavao VUKU dok je ležala, on ju je pustio jednog dana sa devojčicom i ona se pojavila u našoj zatvoreničkoj sobi.

Naravno iznenadjene mi smo pitale -Šta je VUKO, šta je s tobom. Nisi ubijena, živa si. -Jeste, pustio me VINIKER. On je naš poznanik, poznanik moga muža. Zamolila sam ga, video me i pustio. -Pa gde si sada? -Radim u vojnoj bilnici. -Pa zar tamo tu su uvek Nemci, možeš da nastradaš? Ofarbaj se, promeni lik, jer mnogo ličiš da si Jevrejka, sa nosom izrazitim. -Ništa kaže meni ne smeta, dobro mi je tamo.

Vratila se je natrag za bolnicu. Neznam šta je bilo. Posle rata sam doznala, da je prilikom nekog bombardovanja dali za vreme ili posle oslobodjenja ona je nastradala, dok je devojčica i danas živa.

VUKA KOSTIĆ sa ćerkicom je provela u logoru negde oko petnaest do dvadeset dana do puštanja iz logora. Samnom u zatvoreničkoj sobi je bila GORČE nastavnica iz

akademije, onda ROSA tekstilna radnica iz "eskovca i VUKA KOSTIĆ. O GORČETU znam da je streljana, ona je posle mene izvedena iz bolnice i streljana je, dali u logoru neznam, to je posle mog odlaska Nemačku, a o ROSI neznam ništa dali je živa.

Zatvoreničko odelenje bilo je na trećem spratu, gde je danas interno odelenje. U sobi je bilo četiri kreveta i uvek su bile po četiri žene. Do naše ženske sobe bilo je muško odelenje. Ispred sobe uvek je stajao stražar. Jedno vreme su čuvali Nemci i to osam sati, a posle Poljska straža.

Iz Poljske straže to su bilinaši Jugosloveni, naši Srbi. Jedan visoki, najveći iz Poljske straže, koji je imao veoma korektan odnos prema našim zatvorenicama, bio je veoma dobar, pošten, činio nam je izvesne usluge.

Donosio nam je štampu, donosio nam je izvesne stvari koje su nam trebale iz grada. Često je donosio i novosti koje su se dešavale u gradu, tako da nam je dozvoljavao i ponekad kad je mogao u prisustvu drugih, da se sastanemo sa drugim.

Mi smo to koristile kada je bila obično vizita u bolnicu, odnosno kao da idemom u klozet, izlazile jedna za drugom, samo da bi videle nekog od naših.

Kada je bio taj mladić iz Poljske straže, čijeg se imena ne sećam, samo znam da je danas živ i da je u aktivnoj službi, on nam je uvek tako činio tu uslugu da bi mogle da razgovaramo sa nekim.

U bolnici svi lekari su nas veoma štitili i ako nismo bile tako bolesne oni su nas držali što stu mogli duže, jer su smatrali da smo tu više zaštićene nego u logoru. Često puta smo preko lekara doznavali mnoge vesti, tako da kada sam ozdravila kod jednog lekara, on me je slao kod drugog, tako da bi mi produžili bolovanje, a ostajanje u bolnici ipak je bilo obezbedjenije, jer onaj koji se pdd

hitnim vraćao u bolnicu, znači da se vraća za streljanje.

Znači u bolnici si siguran dok te ne pozovu. Za vreme mog boravka u bolnici, upravnik bolnice je bio, nesećam se njegovog imena, po rastu nizak čovek, vrlo strog, koji je prilično strogo držao bolnicu.

Svetlo je bilo samo do osam sati, a posle je gašeno i moralo je da se spava. Jednog dana on je šetao u parku i gledao je po sobama. Svuda je bilo ugašeno svetlo, samo je u našoj sobi gorelo svetlo. Ušao je kod nas. Mi smo iz dosade često same sebe zabavljale.

Na razne načine smo to činile. Jednog dana napravile smo šminku i našminkale se, presvukle se kao balerine u onim njihovim haljinama i da ne smetamo nikome, svetlo je gorelo. U to je uleteo upravnik bolnice. Mi smo se sve zagnjurile u onim ćebadima i sa stahom ćutale, on je seo pored naših kreveta i ćutao i rekao -Pa dobro okrenite se ništa vam neću.

Onda smo polake izvukle glave ispod ćebeta. Sve smo bile nacrtane, namazane. On je shvatio da smo bile zatvorene po čitav dan tu i rekao je -Dobro ništa vam neću, samo se zabavljajte, ali nemojte da smetate drugome. Nikada više nije branio da gori svetlo, niti da neko ulazi u sobu, tako da smo osetile neku zaštitu od njega.

I onda i drugi lekari su imali neku naklonost prema nama. Sećam se bila sam na ušnom odeljenju, kada sam došla sa bolešću uha i kada sam završila sa lečenjem, lekar je hteo da me duže zadrži uputio me je na psihijatarsko odeljenje pošto mi je ruka bila oštećena, kod psihijatra NADE ZEC.

Ona me je zadržala, mada to nije imalo nikakve koristi da ostanem duže u bolnicu. Ona me je do kraja držala i jednog dana kada sam preko veze saznala da mi je brat uhapšen u logor nnda sam tražila da se vratim natrag.

Tada sam izašla iz bolnice i vratila se u logor. U bolnici sam ostala do onog vremena kada sam saznala da mi je brat DRAGOLJUB JOVANOVIĆ uhapšen u logoru. Tražila sam odmah da se vratim natrag i vratili su me.

Na polasku iz bolnice pomislila sam ko će da me vodi iz Poljske straže. Poveo me je od onih dobrih mladića o kojima sam pričala ranije. Odnosno poveo me je jedan koji nije bio od dobrih i kada je došao do njihove milicijske straže on me je predao onome mladiću o kome sam pričala. On me je morao da vodi u logor.

Na polasku za put on je rekao -Hoćeš da te vodim kući? -Kažem, pa ješt' bih smeo. Kaže što da ne. Odveo me je kući. Moji su bili iznenadjeni. Mama je bila tu, tata nije. Sedeo je i pričao i rekao mi je -Ako imaš veze, možemo da pobegnemo zajedno, da idemo. Kažem -S kim, nemam gde. Da odemo sami neznamo gde, nismo imali veze.

Da odemo, ali će moje da streljaju, a i nemamo veze, mogu i nas da uhvate. -Pa dobro, kaže, onda da se vratimo. Vratio me je natrag u logor.

Kada su me vratili natrag u logor i kada sam ušla u svoju sobu, doznala sam da je moj brat gore u samici. Jedva sam gledala priliku da se sastanem sa njime, da ga vidim, ništ' nizam mogla, jer su iz samice ujutru rano izvodili na izbacivanje kible i uzimašja vode. Nikada nas nisu tako susretali.

BORI ključaru sam često govorila -BORO, molim te omogući mi da se vidim sa bratom. -Nemogu kaže, oni silaze kada vi ne idete. I jednom kada smo bili na rad u njivama, bilo je to popodne, dok smo mi tamo kopale i radile, jedna je drugarica otišla za vodu u krugu i videla je tamo iza barake saslušavaju mog brata.

Vratila se i rekla -Brzo RADO, idi unutra saslušavaju DRAGANA, videćeš ga. Idi pravo u klozet, iz klozeta se vidi. Ja sam se stvarno vratila i otišla za vodu.

Nemac je počeo da viče, ali još nisu znali da smo brat i sestra. Ušla sam u klozet i posmatrala sam. Njega su saslušavali. Iza toga sveli su ga posle u trinaestici.

Za vreme onog terora posle bekstva NADE TOMIĆ, mi smo tri puta dnevno išle kroz špalir. Jedno veče koga se specijalno sećam, bilo je valjda posle dvanaest. Mi smo već spavale, vrućina je bila, mi smo se svukle. Bilo je neko slavlje u nemačkim sobama, slavili su, napisali su se, pucali su flaše u sijalište.

Onda je došao motkar, koji je bio stalno u logoru. Motkar esesovac, koga sam ja nazvala motkarom, jer je stalno sa sobom nosio motku i sve ga drugarice znaju kao motkara.

Motkar je došao po nas i rekao -U šetnju. Mi smo sišle. Neka je uspela da obuče kaput i haljinu, neka je sišla tako u kombiše. -Šetajte u krug, kažu. Mi smo šetale, bila je noć, a on je stajao u sredinu i onom momentom mlatio nas onaki pijan koga je stigao.

Drugi koji su sedeli pored nemačkih soba, pustili su kućice na nas. Psi su skakali po nas, ujedali nas. Sećam se da je tetka BOSA ĐURIĆ pala ili od ušarca pendreka, ili od ujeda psa i Posle tog njihovog zadovoljstva, kada smo iskrvavile, pustili su nas gore u sobu.

U krugu logora je bila jedna prostorija, koja se zvala kučkarnica. Imali smo jednog logoraša koji je čuvao te pse. Psi su se upotrebljavali prilikom saslušanja zatvorenika.

Sećam se jednog slučaja, da su doveli jednog doktora, ne sećam se odakle, saslušavali su ga, tukli su ga, psi su ga ujedali, bio je sav okrvavljen, onesvešćen. Stavili su ga na šahtu na sred dvorišta na suncu čitav dan. On se ljuljao dok se nije onesvestio.

Kasnije znam da su tog kučkara, zbog njegovih

naše sobe i čitali su. Kada su doveli bilo koja drugari-
izvesnih incidenta, streljali su ga tu u krugu. Onda je-
dan je logoraš ukrao flašu piva iz logorske kuhinje i
njega su streljali.

Streljali su jednog dečka, nemogu da se se-
tim njegovog imena, nas su izveli i pred nama ga mučili i
tukli i onda ga streljali. Tu je tetka BOSA dobila živčani
napad.

U leto 1943 godine streljan je jedan dečak,
mladić skoro dečak pred nama. Nas su izveli dole u stroj i
pred našim očima su ga mučili i streljali ga tu. To je bilo
tako jezivo tako da se tetka BOSA ĐURIĆ i još neke drugarice
onesvestile, odnosno dobile su živčani napad.

Bilo je često takvih streljanja u krugu,
ali mi to nismo videli, samo smo možda čule. Izveli su
VERU MARKOVIĆ jedne večeri. Tu je bio komandant logora
ŠULC. Bio je pijan i odveli su VERU u njegovu sobu da peva.
Kada je VERA ušla tamo one je počeo da pije šapanj ili
neko vino. -Ne kaže, ja to ne pijem. Moraš. Ne ne moram.

-Sedi. Ja ovde nemogu da sedim. Počeo je da
šamarati, tukao je i posle je izbacio iz sobe. Saznalo se da
su kasnije toga Nemca poslali na Istočni front. Nijedan
Nemac nije smeo da ima nikakve veze sa nama, jer mi smo
bile okružene, mi smo bile kako kaže -Rulja koja se radja
kao gamad, a oni su bili rasa, nadljudi.

U vreme streljanja kada je trebala da bude
odmazda iz logora, bilo gde da smose nalazile u kuhinji ili
na nekom radu ili po dvorištu ili na njivi, nas su terali
sve unutra i stavljali su poluge na vrata. Znale smo šta je
streljanje.

Uvek su se čuli zvuci kamiona. Kamioni su
ulazili u dvorište. Čuli su se koraci. Prvo su išli po mu-
skim sobama, čulo se otvaranje poluga, čula se prozivka.
Jezivo je to bilo.
Jezivo je to bilo. Onda su sepeli gore u

naše sobe i čitali su. Kada su odvodili bilo koju drugari-
cu oni su vikali -Los, los, i terali dole. Koliko smo mi
mogli da posmatramo, a to smo mi mogli da vidimo u logoru,
u našim vratima na našoj sobi postojao je jedan otvor koga smo
mi izbile i napravile otvor, da bi mogle kroz prozor da gle-
damo dole.

Posmatrali smo kada su odvodili ljude na st-
reljanje. U kamion su ih redjali, gurali, prosto ako je bilo
više njih, a pogotovu starijih ljudi, koji su tako besvesno
uradili kao poludeli od straha, redjali su ih dole kao sto-
ku, kao cepanice, a odozgo kućici su stajali.

Ako su bili naši mlađji ljudi drugovi, oni
su pesmom odlazili stisnutih pesnica i pevajući. Nakon dva-
deset minuta ili pola sata kada su odveli ljude na stre-
ljanje, mi smo pre toga slušale rafal, znali smo da je go-
tovo sa njima. Iza toga su nas odmah odveli dole u šetnju
u krug.

Onda je dolazio kamion pun njihovih stvari,
njihovih odela. To su stovarali ispred kupatila, gde je
posle pareno, čišćeno i slato za Nemačku. Sam BENC kasapin
o kome sam ranije pričala on je odlazio na streljanje i
često je dolazio sa kamionom i vraćao se prljavih čizama i
uprskanih krvlju sve do gore.

Kasnije kada su svi odvedeni i žene sa decom
na streljanje, žene su odvedene na sajmište gde su ugušene.
Iza toga doveli su jednu ženu sa dve male devojčice. Nju
su odveli gore u samicu. Tim devojčicama su Nemci donosili
i mleka i čokolade i kolača. Pustali su ih u šetnju po
dvorištu, dok jednog dana strpali su ih u đip i odveli.
Dali su ih streljali neznam.

U vreme mog dolaska u logor, u logorskoj
ambulanti bio je doktor PIJADE. On je vršio pregled na sva-
kom novom uhapšenom. Bio je takav metod nemački u logoru,
da svaka žena koja dodje u logoru od mlađjih bude pregledana
dole, potpuno ginekološki, celokupno, jer se verovalo da

partizani i komunisti žive slobodnom ljubavlju i tražili su da svaka žena bude pregledana.

To je bilo u prisustvu doktora PIJADE, jednog Nemca i jednog stražara. Kada je doktor PIJADE sretno sa ostalim Jevrejima, to je bilo valjdo dok sam ja bila u bolnicu, došao je doktor SAVIĆ iz Knjaževca kao zatvorenik. On je dalje preuzeo funkciju lekara ambulante. Sa njim je radila MILA TOKOVIĆ studentkinja koja je takodje bila zatvorenica naša.

Bilo je leto kada je čitav logor dobio dizenteriju. Nemci već nisu mogli da ostanu sa nama jer su znali da se u klozet može ići samo trčeci ili straža da sprovodi, ali je morala da bdi jer su verovali da mi similiramo.

U to vreme je bio doktor SAVIĆ u logorskoj ambulanti i jednog dana pre doručka doktor SAVIĆ nam je davao neke lekove, odnosno neku tečnost za ispiranje cfeva. Tako da pre doručka progutamo, pa deset minuta da ne jedemo pa posle toga da jedemo.

Međjutim, među nama ženama bila se stvorila takva hama, da nam Nemci daju neku tečnost protiv začeca i dogovarile smo se sve žene da ne gutamo. I šta smo radile. Kašiku smo stavile u usta, tečnost nam je stajala pod ježik, popele smo se gore u sobu dok smo primile čaj i sve izbljuvale u kiblu. Nijedna žena nije primila.

Jednog dana je ušao doktor SAVIĆ, da vidi šta radimo. Kada je pogledao kibla je bila zapenušana. Rekao je -Pa pobogu žene šta radite. Ja hoću da vas izlečim, a vi šta radite. - Pa doktore vi hoćete neki opit sa nama. -Pa zar sam ja lud čovek, zar ću da vas otrujem.

Doktor SAVIĆ je bio jedan od naših drugova dobrih. Zbog čega je bio uhapšen neznam., samo da je imao povlastice kod Nemaca jeste. On je govorio odlično nemački i oni su stekli poverenje u njega. Međjutim, on je

nama mnogo činio. Sećam se kada je donosio pakete, koje je primao od Crvenog krsta, onda donosio je cigarete, po koju štampu je pustio krišom.

Kada smo transportovane za Nemačku, on je posle nas transportovan. Sećam se da je u Nemačkoj činio našim zatvorenicima mnoge usluge, iako je kao slobodnjak otišao.

Imao je ženu Nemicu neku FOJSDOČER i sa njom ima decu u Knjaževcu. Po njegovom odlasku u Nemačku izvesno vreme radio je sam, činio je mnoge usluge našima sa kojima je dolazio u dodir. Ja neznam ali sam tako čula, da ga je žena provalila i da je bio zatvoren u Mathauzenu i tamo umro.

MILA TOKOVIĆ koja je inače bila moja školska drugarica bila je zajedno sa mnom u logoru, radila je u logorskoj ambulanti, bila je lekarska pomoćnica doktora PIJADE, a kasnije doktora SAVIĆA. Transportovana je sa nama zajedno za Nemačku, samo je ona otišla na severu Nemačke kao kućna pomoćnica.

Grupna slikanja iz logora postoje, a to su Nemci koristili kada smo imali apel ili bilo kakav zbor. Slikali su sa strane. Slikali su onaj momenat kada smo u oči polaska za Nemačku imali sastanak sa roditeljima.

To je bio interesantan momenat. To je bio jedinstveni momenat da žene iz Niša idu i tako masovan nalet građana iz Niša, da je morala straža da interveniše. Postavljena je rampa i mi smo mogli da se sastanemo sa našim najbližim. To su Nemci slikali. Ne posedujem te slike.

Za vreme onog neprestanog streljanja i svakodnevnog, tako smatrali smo da je to kuća smrti i da treba negde da se pobegne. Počele smo da diskutiramo jedna sa drugom, gde bi to moglo da se ide. Pala je ideja da se ide za Nemačku, da tražimo da idemo na rad za Nemačku. O tome smo nekoliko dana raspravljale i govorile.

Što ne kažete. Tražile smo bilo kakav izlazak, možda je i tamo smrt, ali nekako ćemo izaći iz ove kuće smrti. Na tome najviše su radile i pripremale se MILA BORDEVIĆ i JELA GLAVAŠKI.

Jednog dana kada je dolazio VINIKER u logoru, sišla je MILA BORDEVIĆ koja je odlično znala nemački i rekla je -Mi želimo da idemo za Nemačku na rad. Nemci su smatrali da mi želimo dobrovoljno i da je to prijateljski gest i da imamo prijateljsku nameru prema Nemcima što tražimo da idemo na rad.

Rekao je -Nemoguće, niko nije išao, ali će se videti. O tome je počela diskusija u Gestapou. Nekoliko dana razgovarale smo, tražile, sa komandantom logora smo razgovarale, ništa se kompletno nije rešilo. Oni su rekli da je nemoguće.

I jednog dana posle toga ušao je u sobu doktor SAVIĆ i rekao je -Žene idete za Nemačku. To je bila jedna vest za nas tako olakšavajuća, da idemo makar gde, to je bilo u neizvesnosti, ali ćemo da izađemo iz ove kuće. Na neki način bićemo u vezi s nekim.

I stvarno nije bilo dugo, možda deset petnaest dana, radile smo popodne u njivi i Nemci su rekli -Sve žene vratite natrag u krug, samo žene, a i muškarci su radili. Nije moguće kada se vraća natrag mislili smo da je to streljanje. Međutim, samo su žene zvali.

Poredjali su nas u dvorištu sa jedne strane, a sa druge strane bili su VINIKER, četiri esesovca, naš doktor SAVIĆ i još neki u nemačkim uniformama koji su držali listu u rukama. Lista je bila boje roze isto onakva kakva je bila za streljanje. Zelena je bila za puštanje, a roze za streljanje.

Smatrale smo da je za streljanje. Pa nije moguće svaka je pomislila u sebi, nećemo samo valjda mi žene. Smejali su se i zajedno sa njima doktor SAVIĆ. Na kraju to nam se smučilo i jedna je rekla -Doktore što se vi smejete,

što ne kažete, jeli na streljanje idemo? Doktor se nasmejao i rekao -Ne žene, idete za Nemačku. Tako smo saznale da idemo za Nemačku.

Veća mali izraz radosti bio je na mome licu. Opet su nas mirno postrojili i onda je izašao jedan od njih od Nemaca i počeo je da bira. -Ti, ti, ti.. Sve mlađe žene je odvojio, na jednu stranu, starije na drugu. I onda su izbrojali koliko smo.

Doktor nam je objasnio da ćemo sve da idemo za Nemačku mlađe, kao radna snaga. Popeli smo se gore u sobu. Staricama je bilo vrlo neprijatno. Plakale su, zašto da one ostanu da nas zamene. Ali niko nije bio siguran u to.

Na kraju kada je sve bilo gotovo radovali smo se jer idu MILA ĐORĐEVIĆ, JELA GLAVAŠKI. I one koje su ostale pošle nas, sve su plakale da idemo.

Drugog dana ili trećeg, ponovo su nas pozvali i dole nas postrojili i onda su počeli da čitaju po imenu. MILA ĐORĐEVIĆ i JELA GLAVAŠKI su ostale. Bila je neka OLGA koja je bila udata za Jevrejina, nije imala nikakvu krivicu, samo zato što je udata za Jevrejina, bila je mlađa i mislile smo daide i ona sa nama. Ali i ona je ostala.

Došto su nas tako izdvojili, ostale su mnoge naše drugarice. Kada smo se peli gore u sobe, njih su prvo zatvorili u prvoj sobi do stepeništa. Odmah su ih odvojili od nas. Nas su vratili u našu sobu. Mi smo se osećale kao slobodne, već kao nešto što možemo da računamo na slobodu.

Odmah su nam dozvolili da pišemo našima preko Crvenog krsta, da nam dostave što nam treba za Nemačku. Naši su nam dostavili ko je šta imao, odelo, veš, hleb ili nešto slično i ujutru u pet sati, ne sećam se kog je bilo datuma trebalo je da podjemo. Poredjali su nas, a pre toga

U njoj sam se kibarala onda kakva sam bila u logoru,

smo išli na umivanje, poredjali su nas u špalir. Ne kada smo pošli iz sobe, mi smo čule pored one sobe na stepenice, da su one naše drugarice koje su ostale pevale i pozdravljale nas. -Ako ostanete žive posetite nas. Takve su parole bile.

Pevale su celu noć, jer su ostale. Nana je bilo vrlo teško. Znale smo šta su ostale, da nas zanene do kraja rata. Kada su nas povelj napolje prema vozu sa stražarima, na ulici preko puta cinkare, to je hrlio svet.

Stajao je narod, činim se da je ceo Niš bio okupljen, jer to je bio prvi transport žena. Mi smo prolazile, narod se gurao, straža nije mogla da odbije. Neko nam je nudio grožđe, neko hleba, to tako kao zarobljenicima. Svako nam je gurao nešto do stanice.

U tom našem prvom transportu bilo je 25 žena i 25 muškaraca. Ovo je bio prvi transport žena. Ovaj transport je bio septembra meseca 1943 godine. Transportovali su nas sa stanice na Crvenom krstu.

Na dva dana za polazak za Nemačku, Nemci su doveli fotografa koji je bio u civilu, njegovog imena se ne sećam, slikao nas je svaku pojedinačno pored zida. Takvu sliku i ja sam posedovala, koju vam predajem sada. Predajem vam jednu sličicu koju posedujem pre odlaska u zatvor, i drugu sliku za vreme života u zatvoru. Ta slika je napravljena u krugu logora za pasoš, sa haljinom koju sam dobila od BOSE ĐURIĆ, koja je bila odvedena na streljanje.

Tu haljinu mi je poklonila tetka BOSA ĐURIĆ, prilikom njenog odlaska na streljanje, a koju mi je ranije obećala i koja je za mene veliki poklon i uspomena na tetka BOSU.

Imam još jednu sličicu iz logora, koju mentalno nemogu da je nadjem, ali postaraću se da je nadjem. U njoj sam sa kikicama onda kakva sam bila u logoru,

sa jednom bluzom, koja bi se smatrala robijaškom bluzom.

Za pasoš pre odlaska na Nemačku slikane smo sve žene pojedinačno. Sliku kakvu ja posedjujem, poseduje MILICA PECARSKI, poseduje LJILJANA MARINKOVIĆ, MILAN TOKOVIĆ, LJUBICA? sve žene koje su bile samnom.

Možda bih imala još mnogo što da kažem o mnogim događajima u logoru, ali momentalno ih se ne sećam. Ukoliko se budem setila tokom ovih dana, ja ću putem izjave da iznesem.

Kako je moj otac bio zatvorenik u logoru, ranije pre mene 1941 godine, on će takođe da da neke podatke o životu u logoru. Najzad tu je i moj brat DRAGOLJUB JOVANOVIĆ.